

ГРЕЦІЯ: МАЛА ОДІССЕЯ ШЛЯХАМИ ІСТОРІЇ, ДЕРЖАВИ І ПРАВА. НОТАТКИ ПОДОРОЖУЮЧОГО ЮРИСТА

В'ячеслав БІГУН,

к. ю. н., науковий співробітник Інституту держави і права ім. В. М. Корецького НАН України

Греція – омріяне місце любителя мудрості – філософа. Це грецьке слово, як і, наприклад, демократія, кіно і метро, алфавіт і школа, талант і метод, стало загальноживаним і у нас (10% слів української мови – запозичення, зокрема чи не найбільше з грецької). Давньогрецькі мислителі – Демосфен і Солон, Піфагор і Платон, Сократ і Аристотель і донині приваблюють своїми особистостями. Давньогрецька філософія надалі впливає на сучасну теорію та практику права і держави у світі, а культура – на західну цивілізацію, залишаючись взірцем і джерелом натхнення. Вабить і сучасна Греція, сповнена суперечностей. Цим була навіяна й наша мала одиссея до Греції – тур грецькими островами, екскурсія Афінами, Акрополем, розповіді про Нікоса Казандзакіса, інших грецьких юристів тощо, про що йтиметься у цьому нарисі про Грецію.

Подорож

Конституція визначає: кожен, хто працює, має право на відпочинок. Добре попрацювавши, відпочити ми вирушили до Афін. Прибувши ввечері, ми направилися до готелю. Дорога пролягала

через центр – до Сінтагми – площі перед будівлею Парламенту Греції. Ця площа, більш відома іноземцям як площа Конституції, названа на честь конституційного акта 1843 року, наданого на вимогу греків тодішнім грецьким королем німцем Оттоном Баварським. Проте станцію метро, в деяких із яких буквально розміщують музейні експозиції, було закрито – через демонстрації на площі Конституції.

Оптимізм і песимізм, комедія й трагедія – прикметні риси й сучасної Греції. Попри спад протестної активності, пов'язаної з економічною кризою, демонстрації часто поновлюються. Привід цього разу, про що я довідався з газет дорогою, – самогубство 77-річного грека. Пенсіонер, колишній фармацевт, застрелився у центральному парку столиці. У згодом знайденій передсмертній записці він скаржився на скрутне життя. Ця трагедія викликала співчуття, хвилю невдоволення та нові демонстрації. До теми протестів ми ще повернемося. Наразі ж для контрасту позитив: за одним опитуванням, греки після датчан найщасливіші в Європі, вони оптимісти.

Сучасна Греція – молода держава і країна здобула незалежність від Оттоманської імперії лише 1830 року. Згодом надзусиллями їй вдалося повернути частину територій, зокрема островів. Після періоду відносного спокою з початком Другої світової війни постали нові проблеми. Спочатку Грецію окупувала союзна тоді гітлерівській Німеччині Італія, а відтак, після того як греки дали відсіч, і сама Німеччина. Післявоєнний час для Греції теж виявився неспокійним: спочатку громадянське протистояння, відтак з 1967-го – військова диктатура. Після падіння останньої, 1974 року, греки проголосували за зміну монархії на республіку. Наступна проблема Греції постала після вступу до ЄС та запровадження євро. У 2010 році уряд не впорався з кризою – й все це ледь не завершилося її дефолтом і виходом із єврозони. Остання проблема й донині відчутна в сучасній Греції.

Інтерес переборює втому, адже ми нарешті в Афінах! Дістаємося до готелю в центрі міста (з кризою ціни з початком турсезону знизилися). Виходимо на

Зміна караулу Національної гвардії біля Могили невідомого солдата в Афінах

станції «Монастиракі», поблизу афінської Агори та жвавого району Плаки. Обходимо сам Акрополь, що на горі. Ось і готель. Чи не одразу вибираємося на його дах, щоби помилуватися нічним краєвидом. Перед нами – Акрополь. Розвалини старого міста водночас зачаровують і розчаровують. Інтрига пізнання набирає обертів. Зростає й подальший інтерес.

Монастир Успіння Богородиці на острові Гідра

Екскурс островами

Острівна Греція наступного ранку відкрилася нам завдяки круїзу трьома островами – Ідрою, Поросом та Егіною. Ці саронічні острови в Егейському морі цікаві своєю багатю історією та культурою. Загалом у Греції нараховується близько 2 тисяч островів.

Ідра – ідилічний острів, знаний як ексклюзивне місце відпочинку. Його назва походить від грецького слова «Гідреа» (стара назва острова), що перекладається як «вода». На пагорбах острова, населеного трьома тисячами жителів, «гніздяться» білі будинки (як пишуть, афінської еліти та богеми). Нижче в бухті чимало яхт, вона ж є водночас базою яхт-клубу. Острів-крихітка, втім на ньому налічується сотні церков й кілька монастирів. В один із них – монастир Успіння Богородиці, найдавніший із тутешніх, нам пощастило завітати. В його окремих келіях облаштували музей із давньою іконою Божої Матері. На території є поховання Лазароса Кунтуріотіса – місцевого капітана, героя війни проти османського панування. Він згуртував жителів, організував понад 300 суден для морських битв, віддавши на боротьбу свій статок. На острові базується й Військово-морська академія. А ще тут пишуться тим, що чотири прем'єр-міністри походять саме з Ідри.

Нинішній популярності Ідра завдячує знятим тут кінострічкам. Як-от «Хлопчак на дельфіні» (1957) з уперше «англомовною» Софі Лорен у

головній ролі. Її героїня займається зануренням, видобуваючи морські губки. Тому у фільмі чимало підводних сцен. Можливо, одна з них й звабила трьох туристів-сноркерлінгів – нирців з трубкою, яких ми зустріли, спускаючись до узбережжя. Скупатися в морі було й нашою метою. Щоправда, купання видалося недовгим, вода холодною, вітер продувним. Й тому, щоби зігрітися й залишатися

в межах культурологічного дискурсу, ми скуштували *узо* – традиційну грецьку горілку зі смаком анісу (*узо* називають у Греції аніс). Побачений раніше фільм про виробництво *узо* в Каламаті підказав: напій треба пити навпіл розбавленим водою. До речі, *узо* як найменування 1989 року було легалізовано як винятково грецьке, тим самим додаючи Греції сучасної популярності.

Повернімося ж до Гідри. Блукаємо її вуличками. Пишуть, що на острові немає доріг і машин. Це трохи не так. У порту ми побачили сміттєзбиральну машину. Як виявилось, за законом, лише така машина дозволена на острові як транспорт. Тоді як основний наземний транспорт – це віслюки та коні. За 10–20 євро місцеві прокатають вас островом. Ми ж вирішили прогулятися пішки. Нас привабив один із постаментів, навколо якого були мандаринові дерева. Вирішили скуштувати. А як тут втриматися? Коли один із греків почав на нас задивлятися, з'явилися сумніви: чи то часом дерево й плоди його не належать комусь чи громаді? Але замість заборонних знаків, ми відчули інтерес; тому задумане й здійснили. Щоправда, трохи розчарувалися – плоди виявилися кислими на смак, як грейпфрут, тоді як сам грек подавав, як здалося, знаки втіхи й співчуття, мабуть, бачив таке не вперше. Кулінарну спрагу ми відтак змогли вдовольнити в булочній, посмакувавши шпинатним пирогом. А згодом і на кораблі – обід чекав на нас після повернення.

Розпорядок дня грека – складова способу життя, який нам випало також пізнати. Пообід майже всі туристи послули. Бажання поспати – тут природне: в Греції сіеста – традиція. Вважається, що з 13:00 до 17:00 – це час відпочинку, навіть магазини зачиняються, життя вирує ввечері. Можливо, через відпочинок удень, середземноморську кухню й непоборний оптимізм греки – довгожителі. У середньому греки живуть 80 років (за цим показником Греція є 31-ю країною у світі. Тоді як Україна – 153-ю (68,7 років) із 221. Вважається, що грецькі чоловіки живуть найдовше в Європі (77,5 років в середньому). Проте інші дані

Пам'ятник матері на острові Егіна

свідчать: в 30-тисячному Монако чоловіки живуть в середньому 86, а жінки – 94 роки. Але й від Монако до Греції недалеко. Тож цікаво було пізнати й грецький розпорядок.

Порос – наступний пункт круїзу – дещо контрастував з Ідрою. Порос, більш заселений за Ідру острів розміром у 30 кв. км, складається, насправді, з двох островів: Сферія на півдні та Калаврія на півночі, поєднаних мостом (кажуть, що раніше між островами ходили вброд). У місті височіє Годинникова башта 1927 року, є археологічний музей. У порту – симпатичні судна, яхти; пишуть, там донині розміщена база ВМС Греції, що використовує її для навчання поблизу Пороса.

Калаврія – історичне місто-держава. Храм Посейдона на вершині острівного пагорба датується VI ст. до н. е. Вважається, що тут помер і похований Демосфен – один із найвідоміших давньогрецьких ораторів, знаний своїми судовими промовами. Втративши спадок батька через недбалих опікунів, Демосфен спромігся добитися рішення суду про повернення спадку. Проте так і не зміг домогтися виконання рішення. Щоби заробити собі на життя, став логографом – готував на замовлення судові промови, часом виступав сам. Цей афінський юнак, який від народження був кволим із вадами мови, невдовзі став знаним: брав активну участь у політичних судових

процесах й житті полісу. Так, Демосфен виступив проти македонської експансії та її прибічників у полісі. Попри невдачу, встановлення правління Македонії в Греції, переживши Філіпа II та Олександра Македонського, він повернувся до Афін. Й навіть організував повстання. Воно виявилось невдалим – й Демосфен утік. Щоб не потрапити до рук македонців, він отруївся саме на Поросі. Тут біля храму Посейдона, словами, викарбуваними на його постаменті, оспіваний розум Демосфена: якщо б він мав силу, рівну своєму розумові, то не скорили б македонці Греції. Нам же, як туристам, скорився черговий острів – Калаврія.

Егіна – останній острів у нашому круїзі. Цікаво, що тут теж побував Демосфен. Опинився він на острові, втікаючи після судового процесу у справі Гарпала. Цього скарбника Олександра Македонського звинуватили в розтраті. У його справі проходив і Демосфен. Через неспроможність понести покарання – сплатити штраф, його ув'язнили. Але він невдовзі втік на Егіну. Згодом, коли він повернувся до Афін, вже по смерті Олександра Македонського, рішення суду цього разу було виконано – коштом афінської скарбниці на знак поваги до нього та пожертви Зевсу (цікаво, що його німфу звали Егіна).

Егіна – це й донька річкового бога Асопа. Вважається, що саме на цей острів Зевс приніс Егіну, відтак у них народився син Еак. У переносному сенсі це ім'я означає справедливу людину. За цю якість і добродішність він по смерті став суддею в Аїді – царстві мертвих (разом із Міносом і Радамантом). А ще вважається, що саме на Егіні знайшли найдавніші монети у вигляді черепак – священних на той час для місцевих жителів істот. Егінська грошова система згодом була перейнята багатьма містами Греції. Проте афіняни й егінці тривалий час ворогували, хоча інколи об'єднувалися проти зовнішньої загрози. Фрагменти образів Троянської війни можна віднайти на рештках храму Афіні, що теж розкинувся на Егіні.

Егіна запам'яталася ще кількома моментами, вартими на увагу: релігійними пам'ятками (чудесний собор Святителя Нектарія Егінського, 365 церков на пагорбі, древній храм, датований V ст. до н. е.), пам'ятником матері, фісташковою фабрикою й постанню Нікоса Казандзакіса – жителя Егіни.

Нікос Казандзакіс – відомий грецький письменник, тривалий час жив на Егіні. Цей класик новогрецької літератури став усесвітньо відомим завдяки створеному ним образу Зорби Грецького, згодом екранізованого Голлівудом. Менш відомо, але тим цікавіше, що Казандзакіс був юристом.

Він вступив на юридичний факультет в Афінах в 19 років, приїхавши з рідного Криту. Відтак з 1907-го вивчав філософію у Сорбонні, де захистив дисертацію «Філософія права і держави Фрідріха Ніцше» (1909). Ніцше своїм видом і мисленням вплинув на Казандзакіса, який зріднився з його образом та подобою: фізична схожість, літературний дар, песимізм поглядів. Щоправда, Казандзакіс прожив довше за Ніцше, провівши життя не в юридичному офісі, а в подорожах і літературній діяльності. Цікаво, що Казандзакіс кілька разів подорожував по СРСР. Зокрема, у 1928–1929 роках він відвідав Київ та Одесу. Згодом, якось подорожуючи в 1930-х, тоді 50-річний філософ і письменник й відвідав острів Егіна, який вподобав, вирішивши тут оселитися. Так Егіна й стала островом Казандзакіса.

На Егіні Казандзакіс планував прожити решту свого життя разом із дружиною Елені. Для цього звів будинок в 1937 році, який нам показали як зразково грецький. Вдача, характер, енергія Казандзакіса щоразу кидала його в різні види діяльності, які виявлялися часом невдалими; як-от бізнес чи політика: перше зазнало фіаско, друге – одного разу арештом, іншого – відставкою з посади міністра. Проте ця й інша діяльність стала приводом для творів й нового досвіду автора, так, наприклад, з'явився й твір про Зорбу Грецького («Кумедні й лихі пригоди Алексіса Зорбаса») – критського шахтаря, образ якого нерідко вважають ідеалом земного життя через добру вдачу, веселість, волелюбність і безстрашність. Остання риса була притаманна й Казандзакісові. По його смерті від лейкемії на його могилі з'явилася епітафія: «Я ні нащо не сподіваюсь. Я нічого не боюся. Я вільний».

«Дерева життя» – ще одна цікавинка острова. Проїжджаючи повз них, ми й приїхали на фісташкову фабрику. Цікаво, що у давні часи, наприклад, у Персії фісташки вважали символом багатства.

Будинок Н. Казандзакіса на Егіні

Нам розповіли, як їх виробляють, показали обладнання; кожен охочий міг придбати цей продукт. Егінські фісташки вважають кращими в країні. Загалом фісташок у світі виробляють не так і багато, за даними ООН, найбільше в Ірані – 255 000 тонн, у США – 175 000 тонн, у Греції – 5,500 тонн й більшість із них на цьому острові. Виявляється, що фісташки – антистресовий та поживний продукт. Можливо, саме тому юристи, та й хіба лише вони, так їх любляють, адже це тонізуючий засіб. Невипадково фісташки й називають «деревом життя».

Острівний круїз завершився поверненням до Афін, залишив по собі приємні враження від Греції як країни островів.

Афіни контрастів

Афіни, де мешкає третина 11-мільйонного населення Греції, ми почали пізнавати з оглядової екскурсії містом. Гід – симпатична грецька жінка середніх років вирізнялася відмінною англійською. І, як видалося з кількох речень про кризу, нелегальних мігрантів і грецьку діаспору в США, належністю до критично мислячого середнього класу.

Сучасні Афіни – вид із Акрополя

Слухаючи її змістовні розповіді, ми провели з нею півдня, відтак доповнивши їх власними враженнями про Афіни.

У спорі народжується не лише істина, а й... міста. За легендою, нинішня грецька столиця – результат спору Посейдона й Афін. Так, батько останньої – верховний суддя, й інші боги зібралися якось в Афінському акрополі, щоби визначитися із володарем Аттики. Напівлюдина й змії Кекроп вирішував, чий подарунок місту кращий, той і володар. Посейдон подарував джерело, Афіна – оливкове дерево, що й вирішило долю спору – вона перемогла.

Центр сучасних Афін – теж подорож у минуле. Покатавшись вулицями міста, ми

Нічний краєвид на Національну бібліотеку

зупинилися біля колиски перших сучасних Олімпійських ігор – стадіону *Панатінайкос*, що дослівно з грецької означає «прекрасний мармуровий». Його побудовано з білого мармуру коштом багатого грека Евангеліса Запаса. Саме тут 1896 року відбулися перші Ігри. Їх ініціатор – француз П'єр де Кубертен – запропонував відродити олімпійську традицію як міжнародну. Хоча мотиви, як пишуть, були й інші: покращити фізкультуру французів, низький рівень якої той вважав однією з причин поразки у франко-пруській війні 1870–1871 років. Заміною поля битви на стадіон він пропонував долати й національний егоїзм. Цікаво, що подібні ігри були відроджені раніше й проводилися за підтримки багатих греків: у них брали участь спортсмени з Греції та Оттоманської імперії, а сама подія одними сприймалася як кузня визвольного духу, а іншими – як форма його мирної сублимації. Яка, до речі, є й у центрі сучасних Афінів.

Мирна сублимація енергії – об'єкт споглядання в центрі Афінів. Зокрема, поблизу нового королівського палацу – це офіційна резиденція президента Греції, поряд із Національним садом, започаткованим дружиною короля Оттона. Сюди, до Могили невідомого солдата, приходять у цю частину міста, щоби помилуватися зміною караулу Національної гвардії, вбраному в національно-етнічну форму (до речі, у фустанеллі – вбранні, що нагадує сукню, кількість зборок відповідає віку оттаманського поневолення греків). Греки (інколи від 100 до 500 тисяч) приходять, щоби висловити невдоволення урядом. Ми ж поїхали далі, зупинившись біля храму Зевса Олімпійського: зі 104-х 17-метрових

колон залишилося 15, проте й вони передають велич храму; побачили Католицький собор, Руську православну церкву. Полюбувалися чудесними будівлями академії, університету та Національної бібліотеки в центрі мирного міста.

Контрасти були й у центрі міста. Гуляючи ввечері, ми підійшли ближче до будівлі Національної бібліотеки. На диво, в її портику нам зустрілися кілька людей, які виглядали як наркомани; двоє з них якраз були зайняті процесом, надто схожим на вживання наркотиків. Навіть на фотокамеру вони особливо не реагували. Між тим, біля центральних будівель гуляла молодь,

що дещо насторожувала. Згодом нам розповіли: центр міста є доволі безпечним, проте в деякі райони краще не заходити. Нам також порадили бути обачними в метро та людних місцях – кишенькові злодії працюють доволі ефективно, внаслідок чого можна на собі відчутися місцеві контрасти.

А їх можна споглядати й удень: на одній вулиці з одного її боку марширують демонстранти, а іншого – відбувається звичний для мегаполіса

Наркомани в Національній бібліотеці?

шопінг, наче кризи й немає. Греки, пишуть, свого часу жартували: «Є міфи Стародавньої Греції – їх всі знають, а є міфи нової Греції – коли ми віддамо борги». Такі контрасти.

Агора – давня афінська площа. Побачити та погуляти цим місцем народних зборів, центром полісної демократії та суду над Сократом, було нашою метою. Щоправда, без мапи знайти його

Демонстрації на вулицях Афін – звичне явище сьогодні грецької столиці

було непросто. Й не тому, що складно, а тому, що місцеві жителі направляли нас у різні боки – якась ахінея. (До речі, кажуть, що «ахінея» походить від імені «Афіни», зокрема храму Афіни. У давні часи освічені громадяни міста збиралися біля храму, щоби подискутувати. Щоправда, звичайні громадяни їх не особливо розуміли, тому й називали те, про що ті говорили, ахінеєю.) Зрештою, як з'ясувалося, в Афінах є грецька й римська Агора.

Історично афінська була на північних схилах Акрополя та ареопагу. Цікаво, що Аріос Пагос – це сучасна назва Спеціального верховного суду Греції, певною мірою аналогу нашого Конституційного Суду. Це Касаційний суд як вищий спеціалізований суд Греції з розгляду цивільних і кримінальних справ. В Афінах, якщо точніше, то Греції, з часом судова демократія видозмінювалася: у 1834–1968 роках діяв суд присяжних, що розглядав справи про тяжкі злочини. Їм на зміну в таких справах прийшов суд у складі восьми осіб – трьох суддів та п'ятих засідателів. Дрібні ж справи нині розглядають мирові судові установи; діють і церковні суди – державні суди, які розглядають справи, в яких фігурують священнослужителі. Такі суди склалися історично.

Грецький дух! Як і де відчути його живим? У танцях і змаганнях. Для цього ми відвідали вечір з національними танцями, а разом і самі потанцювали, послушали чудові мелодії бузуки, смакуючи справжній грецький салат. Особливо в танц-групі вирізнявся один танцюрист. Дівчина, з якою він згодом знайомив своїх колег, із захватом спостерігала за його майстерністю. Це був молодий грецький дух. Щоби ще активніше відчути грецький дух, ми пішли на футбол. Планувалося відвідати матч «Панатінайкоса». Щоправда, з цим не склалося: виявилось, що клуб оштрафували грою

за пустих трибун через погром фанами стадіону. Поталанило ж у тому, що один афінянин, на ім'я Крістов, порадив сходити на матч «Олімпіакоса». Що й було зроблено. Клуб мав святкувати своє чергове чемпіонство. Утім, не вийшло – команда програла критянам. Під час матчу емоції контрастували: спочатку – піднесення, відтак – падіння настрою. Розчарування ж універсальне. Цього разу стадіон ніхто не нівечив: на відміну від «Олімпійського» у випадку матчу «Панатінайкоса», цей стадіон був рідним для вболівальників «Олімпіакосу»: а своє нівечити якось недобре. Між тим, сусіди по стадіону, дізнавшись, що я з України, ледь не хрестилися: сказали, що перемога харківського «Металіста» у березні 2012 року над їхнім клубом обійшлася їм серцевим боєм (а нам хіба ні?). Такі от спостереження грецького (й не лише) духу.

Сувеніри? Як без них. Крім кулінарних, варто було взяти щось, як-то кажуть, і на довгу пам'ятку. Придбав кілька статуеток: для себе й для свого наукового вчителя з Інституту Корецького, професора В. Д. Бабкіна, придбав Сократа (саме образ цього філософа спав мені на думку, коли вперше

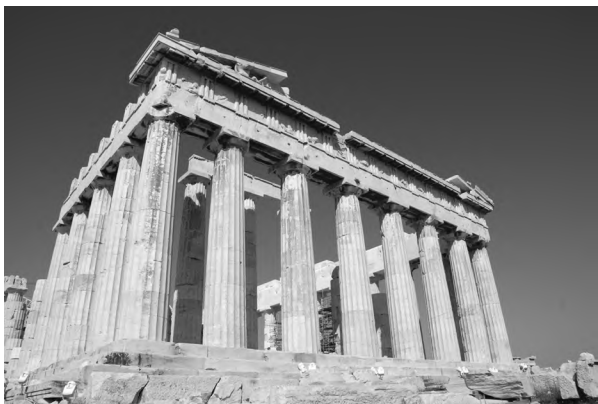
Сувеніри. Є, з чого обрати

побачив професора 2000 року, вступаючи до аспірантури). Як щодо Богині правосуддя? Звісно, і її. Хоча чи у наших краях її останнім часом шанують (Як не пригадати анекдот: Спілкуються двоє. Один – другому: «Слухай, ти якихось грецьких богів знаєш? – Ну, знаю. Продавщиця така, з терезами, у неї ще очі зав'язані. Ім'я забув. Словом, богиня торгівлі. – Феміда?!»). Феміду, або Теміду самі греки називають Теміс. Придбав ще одну сакраментальну за значенням статуетку, колись, сподіваюся, прийде час і для цього сувеніра.

Акрополь

Акрополь – цей величний пам'ятник-ансамбль минулого став кульмінацією нашого афінського

туру. В Акрополі, або на пагорбі «священної скали» височіє Парфенон – усесвітньо визнаний символ міста. Він присвячений Афіні Парфенос (парфенос значить «діва», «незаймана») – богині-покровительці Афін. Інші архітектурні шедеври акропольського комплексу включають Ерехтейон – храм на місці легендарної суперечки Афіни та Посейдона за володіння Аттикою, храм Нікі Аптерос і Пропілеї – парадний вхід до Акрополя. Цікаво, що Ерехтейон був храмом, у який могли зайти лише обрані. У давньогрецькі часи такими могли бути священнослужителі. А в часи турецькі... тут розміщався гарем османського коменданта Акрополя.

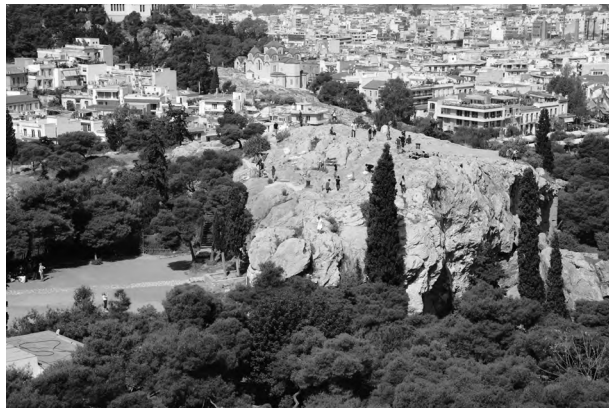
Парфенон – усесвітньо визнаний символ Афін

Парфенон звели в V ст. до н. е. за 10 років. Нам розповідали, що мармурові колони з лісу, де видобували мармур, на гору підіймали всього за три години. Силами рабів, звісно. Неймовірно. Зруйнували ж Парфенон 1687 року венеціанці, які осадили місто, окуповане турками, – кількома гарматними пострілами влучили в храм, у якому тоді був склад вибухівки. Відтоді Парфенон так і не реконструювали. Звідси природне запитання, що виникло під час екскурсії: чому б грекам не поставити собі за мету реконструювати Парфенон за 10 років. Й решту будівель. Тоді Парфенон, інші елементи ансамблю Акрополя постали б із руїн у всій своїй величі. Проте таке запитання викликало лише саркастичну посмішку в нашого екскурсовода по Парфенону.

Приводом до сарказму, можливо, є те, що чимало давніших решток ансамблю Акрополя не лише знаходяться не в Греції, а зокрема, й у Великій Британії. Мармури Парфенона та Мармури Елгіна – узагальнююча назва колекцій мармурових скульптур споруд Афіського Акрополя та інших давньогрецьких старожитностей, вивезених з Греції на початку XIX ст. лордом Елгіним та його агентами до Великої Британії – одне з найскладніших питань права власності на національні культурні надбання. Недарма, мабуть, що

й керівництво Міністерства культури Греції загартоване юридично, до його складу входить відомий юрист Йоргос Нікітіадіс. Грецька сторона вважає мармури викраденими, британська – власним надбанням культури. Між тим, помилуватися Парфеноном у його первозданному, до речі, різнобарвному вигляді можна у США. Його було збудовано ще 1897 року в Нешвілі, штат Тенессі, відомому як «Південні Афіни», що присвячувалося до століття штату. Погодьтеся, чудовий привід.

Акрополь ми продовжили оглядати відвіданням Нового музею, що відкрили 2009 року. Пишуть, що лише за перший рік у ньому побували понад 2 млн відвідувачів. Музей облаштований із розмахом. Для прикладу, експонати з Парфенона розміщують в експозиції, величина яких відповідає справжнім. Вразили кілька речей. Зокрема, наочний огляд історії Акрополя та Парфенона. Далі – статуї давніх греків, зокрема дівчат, які, переважно зображені з усмішкою чи то позитивними рисами обличчя. Чи не прояв це грецького оптимізму, подумалося? (До речі, афінянок цінували в давні часи, позаяк афінянин мусив одружуватися саме з громадянкою Афін, щоби передати дітям громадянство поліса.) Песимістичнішими є коментарі греків про те, що значна частина того, що має бути в цьому музеї, зараз перебуває у Великій Британії. Розповідають історію про те, що начебто греки домовилися з британцями, щоби ті тимчасово надали експонати, проте із зазначенням, що то власність британського музею. Греки категорично відмовили. Інша історія пов'язана з тим, як британці ледь не втратили частину своєї колекції: лише в останній момент юристи встановили, що те, що може вважатися грецькою історичною спадщиною, може бути конфісковане на території Греції, втративши свого попереднього власника. Наразі ж залишається тішитися побаченим у й так вражаючому Акрополі.

Кам'яна скеля в ансамблі Акрополя. За давніх часів це було місцем отримання рішень, зокрема й судових

Грецькі юристи

Греція юридична! Є й таке. В сенсі місць, які можуть вважатися юридичними чи пов'язаними з правом. Або ж із героями.

Так, героями у Греції бувають і юристи. Ось історія про двох з них. У квітні 1941-го нацисти окупували Афіни. 27 квітня встановили в Акрополі нацистський стяг. Відтак двоє студентів-юристів Маноліс Глезос і Апостолос Сантас пробралися в Акрополь, зірвали стяг, що охоронявся, й замінили його, як стверджують, на грецький. Цей акт надихнув греків на посиленій опір окупантам. Обидва студенти згодом (після завершення окупації) таки стали юристами... й громадськими діячами. Цікаво, що за цей акт німці засудили заочно до смертної кари обох. Маноліс Глезос згодом був ще тричі засуджений до смертної кари, що, втім, не завадило йому вижити й мати успішну громадську кар'єру. У 2010-му у віці 88 років він брав активну участь у протестах (вважається, що саме тому, що цей національний герой постраждав під час акцій від сльозогінного газу для розгону демонстрантів, було вирішено замінити газ на воду). Такий соціальний вплив грецьких юристів-героїв.

Й влада у Греції належить юристам. Принаймні номінально. Чому? Тому що всі сучасні президенти Греції (Третьої Грецької Республіки – з 1974 року) були юристами. Це зокрема: Міхаїл Стасінопулос (у 1974–1975 роках в.о. глави держави), Константінос Цацос (1975–1980), який, до речі, був філософом права, Константінос Караманліс (1980–1985 – перший термін і 1990–1995 – другий), Константінос Стефанопулос (1995–2005).

Юристом є й чинний керманіч Каролос Папульяс; його безальтернативно переобрали на другий термін 2010 року). Юристичність президентства, мабуть, не випадкова й доцільна. Виявляється, що в Греції, як зазначає професор В. Шаповалу [1], президент як глава держави здійснює законодавчу (разом із парламентом) і виконавчу (разом із урядом) владу. У виконавчій владі теж не бракує юристів. Наприклад, небіж экс-президента й прем'єр-міністра Греції Константіноса Караманліса юрист Костас Караманліс був прем'єр-міністром Греції у 2004–2009 роках.

Де ж і як готують юристів у Греції? В університетах, звісно. Проте в цій країні вищі навчальні заклади є виключно державними. Зважаючи на таку особливість, можливо, й не дивно, що в Греції усього кілька університетів мають юридичні факультети. Це Афіський національний університет імені Каподистрії, Університет «Пантеон»,

що теж у Афінах, Університет Аристотеля в Салоніках – найбільший у Греції навчальний заклад, й, зрештою, Фракійський університет «Демокрит» в Камотіні. Найстарішим й найвідомішим є Афіський національний університет, започаткований 1837 року, зокрема й у складі юридичного факультету. Факультет у Салоніках відкрився у 1929-му, а в Камотіні – в 1974-му. За інформацією сайта Університету «Пантеон», право тут вважається післядипломним напрямом, а факультет наразі ще перебуває на етапі становлення. Започаткування ж цього університету пов'язують із іменем випускника юридичного факультету Афіського національного університету Георгіоса Франгоудіса (1869–1939), до речі, кіпріота. Цікаво, що на Кіпрі донедавна не готували юристів. Тому за освітою їхали до грецьких університетів чи навіть далі. Так само вчиняли, до речі, й самі греки, вступити на юридичний складно. Не легше й знайти роботу юристом.

Афіський національний університет імені Каподистрії

Німеччина, Франція, Велика Британія та США – країни, де греки здобувають основну чи додаткову юридичну освіту. Німеччина з-поміж них посідає особливе місце. Цікаво, що ще під час грецької Війни за незалежність (1821–1827) з турками й перші десятиліття після звільнення окремі ліберальні місцеві політики та вчені, які навчалися у Франції, безуспішно намагалися впровадити Цивільний кодекс Наполеона чи то його прототип як грецький ЦК. Попри передумови, їм це не вдалося, було «тимчасово» запроваджено положення римського права дігестів Юстиніана.

Це призвело до того, що грецька юридична наука XIX сторіччя взяла ухил на пандектне право з акцентом на німецьку теорію права, зокрема, з огляду на вплив низки юристів, які здобули освіту в цій країні [2]. Тому не дивними є й сучасні наукові зв'язки з Німеччиною.

Вплив німецької юридичної освіти відчутній й на системі юридичної освіти. Вступ за результатами атестату зрілості, складність вступу на юридичний. Чотири роки навчання, хоча й без зобов'язання вкласти в цей термін. Доволі вільним є графік навчання і широким коло предметів, головне – завершити вивчення певної кількості (у Греції – 41 з 31 обов'язкових і 10 на вибір) предметів й отримати залікові посвідчення. Щоби стати професором, слід довести наукову репутацію та визнання за кордоном. Проте є й відмінності – лише один комплексний державний юридичний іспит (у Німеччині – два: після завершення університету та дворічної практики) – університетський. Ще одна важлива паралель – спільний скептицизм до Болонського процесу в юридичній освіті. Як відзначив декан юридичного факультету Афінського національного університету й в 2007–2010 роках Ніколаос Клармаріс, декани трьох провідних юридичних факультетів разом об'єдналися й виступили проти Болонського процесу в юридичній освіті, називаючи його декадентством якості підготовки юриста [3]. Між тим, сучасні грецькі юридичні факультети, як відзначає Іріні Стаматурі, авторка публікації «Юридична освіта в Греції», окрім своєї функції винятково навчальної установи, також є культурними й інтелектуальними центрами з важливою функцією в соціально-політичному житті Греції [4].

Юридична діяльність – шлях у публічну політику. Александрос Лікуресос – один із найвідоміших сучасних грецьких юристів. Власник однойменної юридичної фірми, якою володіли його батько й дідусь, Лікуресос знаний завдяки низці гучних судових процесів. Він розпочав практику в 26 років, ледь не одразу після захисту докторської в Гейдельберзі. У 1967-му, після заколоту «чорних полковників», він мусив перервати кар'єру та поїхати із Греції. Повернувшись після падіння хунти, Лікуресос зайнявся активною адвокатською діяльністю. У віці 66 років він став депутатом. Проте внаслідок внесення змін до Конституції його позбавили депутатства з огляду на несумісність депутатської та юридичної діяльності, попри те, що він не отримував винагороди за юридичну діяльність.

Лікуресос звернувся зі скаргою на Грецію до Європейського суду з прав людини. Й виграє. У 2006-му Суд визнав порушення статті 3 Протоколу № 1 до Конвенції, зокрема, зазначивши, що «Спеціальний верховний суд змусив заявника відмовитися від свого місця в Парламенті і позбавив його виборців кандидата, якого вони обрали вільно і демократично, щоб він представляв їх чотири роки в Парламенті, порушуючи

принцип легітимного очікування». Цікаво, що 2008 року Лікуресос взявся захищати Р. Младіча, 2009-го звернувся до того ж трибуналу у справах колишньої Югославії, за підтримки 1000 греків, вимагаючи притягнути до відповідальності керівництво НАТО за бомбардування на Балканах.

Ще раніше, у липні 2003-го, Асоціація правників Афін подала 47-сторінкову скаргу до Міжнародного кримінального суду ООН [5]. Прем'єр-міністра Великої Британії Тоні Блера та інших високопосадовців обвинувачували в грубому порушенні міжнародного права, зокрема Женевських конвенцій, під час вторгнення в Ірак. На обґрунтування 110 порушень вказувалося й на шкоду довкіллю, заподіяну внаслідок вторгнення. Скаргу так і не було розглянуто. Але грецькі юристи не втрачають оптимізму. Й пильності. Нещодавно грецькі юристи подали позов до відомого німецького автора путівників по Греції. Той на замовлення підготував сатиричну статтю про греків, опубліковану у спецвипуску «Шахрай у сім'ї Євро» тижневика «Фокус» наприкінці 2010 року, присвяченому кризовій Греції. Греки жартів не зрозуміли. За їхніми словами, твердження автора образили національні почуття греків, представивши їх у негативному світлі...

Світ давньої історії переслідує греків й донині. Процес над Сократом – яскравий приклад. Упродовж тисячоліть люди задавалися питанням: як у демократичних Афінах могли засудити до страти Сократа (чи не таким же питання задаються чимало й щодо Ісуса Христа)? Чи не було це рішення помилковим? Чи є воно остаточним? Юристи ж задалися завданням дослідити ці питання. Як? Повторним процесом над Сократом, апеляційним провадженням. Й неодноразово. Так, у результаті в 2011 році в США, як і в 2012 році – у Греції Сократа було виправдано¹. Щоправда, якщо раніше його засудили 280 голосами проти 220 (проте, як це було – дивіться у чудовому фільмі В. Соколова «Сократ» (1991)² чи то читайте «Апологію» Платона), то в 2012 році голоси 10 суддів із різних країн розділилися навпіл (цікаво,

¹ Див., наприклад, Onassis Foundation (USA) presented The Trial of Socrates. The Athenians convicted him. Is this the final verdict? New York, May 12, 2011 [Електронний ресурс] // Режим доступу: <http://www.onassisusa.org/specialevents.php?m=3&h=3>; Socrates acquitted in ancient trial re-run. AFP. 25 May 2012 [Електронний ресурс] // Режим доступу: <http://www.france24.com/en/20120525-socrates-acquitted-ancient-trial-run>; Η Δίκη του Σωκράτη, 25 Μαΐου 2012 [Електронний ресурс] // Режим доступу: <http://www.sgt.gr/gr/programme/event/688>

² Сократ (СССР, 1991, В. Соколов, драма, история, 109 мин.) – о мудрости в поступках и сути правосудия [Електронний ресурс] // Режим доступу: <http://bihun.in.ua/jushits/jurhit/article/966/>

що один із суддів відверто назвав Сократа «політичним підривною»; відтак й таке їхнє рішення трактувалося на користь Сократа. Як бачимо, світ історії на прикладі цієї справи продовжує переслідувати не лише греків уже майже два з половиною тисячоліття.

Ексклюзив і експансія

Ексклюзивність і певна закритість – властивість системи юридичної освіти. З низки причин: обмежена кількість юридичних факультетів й ліцензованого обсягу набору на них; обмаль юридичної роботи (наприклад, нотаріусом можна стати лише в разі появи вакансій; університетських посад замало, натомість охочих – багато); зрештою, й можливості для іноземних студентів обмежені: навчання практично все відбувається грецькою мовою. Також, як зауважують дослідники, окрім деяких винятків, представництво юридичної професії в Греції, як і раніше, обмежене для громадян, й більшість грецьких адвокатів є випускниками грецьких університетів [6] – такий от ексклюзив.

Експансія греків з юридичними поривами – вимушений наслідок внутрішньої ексклюзивності. Греки залюбки розширюють свої освітні та життєві простори. Як зауважувалося, щоби стати юристами, вони їдуть навчатися за кордон. Так, 1998 року у Великій Британії навчалося 27 950 (найбільше з-поміж усіх іноземців), а 2003-го – 24 200 грецьких студентів, що чи не найбільше з-поміж іноземних; очікується, що до 2020 року їхня кількість на Туманному Альбіоні зросте до 34 800 (для порівняння – кількість українців із 600 у 2015-му може зрости всього-на-всього до 700 у 2020-му) [6]. Мабуть, тому не випадково, що грецькі юристи відомі своєю діяльністю й поза межами Греції. Такою стала й грецька юристка Ірен Влассопулоу (Vlassopoulou), чие ім'я стало відоме після рішення Суду Європейського Союзу 1991 року (справа С-340/89). Справа стосувалася свободи набуття грецьким адвокатом кваліфікації адвоката в Німеччині. Ставши адвокатом у Греції (*dikigogos*), вона здобула ступінь доктора права у ФРН. Попрацювавши протягом 1983–1988 років у німецькій юридичній фірмі, Влассопулоу вирішила стати адвокатом (*Rechtsanwalt*). Проте їй відмовили, посилаючись на недотримання вимог про набуття статусу за законом ФРН (університетська освіта у ФРН та складання двох державних іспитів). Справа дійшла до Суду ЄС, який визнав: така відмова суперечить ст. 52 Договору про ЄЕС, а саме свободі надання послуг в ЄС. Суд визнав, що приймаюча держава має врахувати освіту й досвід юриста у зв'язку з тими, що

вимагаються (проте це не означає автоматичного набуття статусу). Ірен таки вдалося стати адвокатом у ФРН ще 1991 року [7]. Так греки допомогли й експансії інших.

Згадаймо, до речі, й про українських греків, чий погляд звернутий на Грецію, грецьку культуру. Так, в Україні, як зауважує наш колега Б. Свірський, наприкінці 80-х років ХХ ст., у місцевостях, де компактно проживає більшість грецького населення України (Донбас, Південні регіони), почали формуватися грецькі національно-культурні товариства, основною метою яких було збирання та збереження національних традицій, вивчення мови, відновлення активних контактів з історичною батьківщиною. З метою створення ефективних організаційних форм розвитку національно-культурного руху грецької громади України у квітні 1995 року (м. Маріуполь) відбулася установча конференція для чинних на той час в Україні грецьких регіональних товариств, під час якої було схвалено рішення про необхідність об'єднання всіх грецьких регіональних національних товариств у нову організаційно-правову форму – Федерацію грецьких товариств України [8]. Загалом у 1991–2007 роках інтенсивно розвивалися українсько-грецькі зв'язки в галузі культури та освіти [9]. Прикладом тут є Маріупольський державний університет, який налагодив тісні українсько-грецькі відносини, почесними професорами якого з 1997 року є чимало відомих грецьких діячів, зокрема, два останні президенти [11].

Повернення в Грецію – закономірне прагнення частини етнічних греків діаспори. Після розпаду СРСР близько 200 000 етнічних греків, які прибули до Греції, стали її громадянами. Як і в Німеччині, Конституція Греції розрізняє громадян Греції та представників грецької нації. У Греції «національна належність домінує над громадянством і націоналізм – нормативний компонент грецького правопорядку»; грецький закон також забороняє відмову від грецького громадянства [12]. Цікава історія повернення відтворена у фільмі Тео Ангелопулоса «Подорож в Кітеру» (1984). Хвилююча історія про літнього грека, змушеного втікати за кордон після громадянського протистояння, що спалахнуло наприкінці 1940-х років, який повертається на батьківщину. Цікаво, що він повертається кораблем «Україна». Цікаво, й те, що культовий режисер фільму – юрист, що не відбувся. Він вступив на юридичний факультет Афіського університету, який, втім, покинув 1961 року, виїхавши до Франції. У Парижі, закінчивши кіношколу *La femis*, він розпочав режисерську кар'єру, встиг зняти чимало визнаних фільмів, допоки трагічно не загинув у січні 2012 року.

Його стрічки – кіномистецькі твори-оповідання, значна частина яких присвячена Греції та її історії, є поверненням до величного, хоч і контроверсійного минулого.

Контроверсійне минуле, на жаль чи на щастя, завадило стати юристом ще одній культовій постаті кіномистецтва Коста-Гаврасу (Константіносу або Костасу Гаврасу). Відомий нині феноменальними фільмами-полотнами на юридичну, політичну й соціальну тематику, цей син грека, підозрюваного в комуністичних симпатіях, не зміг вступити до грецького ВНЗ; спрямував погляди на США. Однак і там на нього не чекали. Тоді він попрямував до Франції, де вступив в Сорбонну й 1951-го розпочав вивчати право. Проте за п'ять років покинув цю стежку, щоби стати режисером. Завдяки цьому повороту долі нині ми можемо насолоджуватися такими його стрічками, як «Дзета» про хунту «чорних полковників» 1960-х чи то «На захід від раю» (2009). До речі, саме цю картину про неймовірні пригоди нелегального мігранта ми дивилися дорогою з Греції.

Завершилася наша мала одісея Грецією, час завершувати й цей нарис. Туристична Греція – джерело пізнання і натхнення, чудове місце змістовного відпочинку. Звісно, що Греція – це не лише Афіни та низка описаних островів. Це ще й історична Спарта з його законодавцями Хілоном і Лікургом. Олімпія – місце Олімпійських ігор. Дельфи – сакраментальне місце давнього оракула Піфії, якого інтерпретували священики. Тисячі інших островів, зокрема його найбільший – Крит. Афон і Метеори (монастирі, що висять у небі, як тут кажуть, наближають до Бога). Тож одісею варто продовжити. Чому б, наприклад, одне заняття курсу чи то гуртка (історії держави і права, історії держави і права зарубіжних країн, чи то історії правової думки чи філософії права) не провести в Греції? А якщо ні, то принаймні самостійно здійснити свою маленьку одісею до великої Греції. Для подорожі у минуле й для натхнення у майбутньому.

Література:

1. Шаповал В. Грецька Республіка // Юридична енциклопедія: В 6 томах. / Редколелія: Ю. С. Шемшученко (відп. ред.) та інші. – К., 1998. – Т. I.
2. Hatzis N. Aristides. The short-lived influence of the Napoleonic Civil Code in 19th century Greece // European Journal of Law & Economics. – 2002. – No. 14(3). – P. 253–263.
3. Klamaris K. Nikolaos. Das rechtswissenschaftliche Hochschulstudium in Griechenland in der Epoche des «Bologna-

Prozesses» und dessen Evaluierungs- Verfahrensregelung nach dem Gesetz 3374/2005 [Електронний ресурс] // Deutscher Juristen-Fakultätentag. – S. 7–8. – Режим доступу: <http://www.djft.de/bologna/referate/klamaris.pdf>

4. Stamatoudi A. Irini. Legal education in Greece // Web Journal of Current Legal Issues [Електронний ресурс] /. – Режим доступу: <http://webjcli.ncl.ac.uk/1997/issue3/stamat3.html>

5. Smith H. Greeks accuse Blair of war crimes in Iraq Athens lawyers' Hague case names PM, Straw and Hoon [Електронний ресурс] // The Guardian Online. – 29 July 2003. – Режим доступу: <http://www.guardian.co.uk/world/2003/jul/29/iraq.iraq>

6. Mavrodi G. The Impact of the ECHR and the European Court of Human Rights on the Rights of Third Country Nationals in Greece // Journal of Immigration Asylum and Nationality Law. – 2008. – No. 22(1). – P. 61.

7. Vision 2020. Forecasting international student mobility a UK perspective / Anthony Böhm et al. [Електронний ресурс]. – British Council, 2004. – P. 12, 36. – Режим доступу: http://www.britishcouncil.org/eumd_-_vision_2020.pdf

8. Dr. Irene Vlassopoulou // Режим доступу: <http://www.brandi.net/?id=79>

9. Свірський Б. М. Конституційно-правове положення грецької національної меншини та її асоціації в Україні: Автореф. дис... канд. юрид. наук: 12.00.02 [Електронний ресурс] / Б. М. Свірський; Ін-т законодавства Верхов. Ради України. – К., 2007. – С. 17-18. – Режим доступу: <http://www.nbuv.gov.ua/ard/2007/07sbmmau.zip>

10. Люк Т. В. Українсько-грецькі зв'язки в галузі культури та освіти: 1991-2007 рр.: автореф. дис... канд. іст. наук: 07.00.02 [Електронний ресурс] / Тетяна Василівна Люк; НАН України; Інститут історії України. – К., 2009. – 20 с. – Режим доступу: <http://www.nbuv.gov.ua/ard/2009/09itvkgk.zip>

11. Сайт Маріупольського державного університету [Електронний ресурс] // Режим доступу: http://mdu.in.ua/index/pochesni_profesori/0-7; http://mdu.in.ua/index/mizhnarodne_spvirobitnytstvo/0-12

12. Menashi S. Ethnonationalism and Liberal Democracy [Електронний ресурс] // University of Pennsylvania Journal of International Law. – 2010. – No. 32. – P. 74–75. – Режим доступу: [http://www.law.upenn.edu/journals/jil/articles/volume32/issue1/Menashi32U.Pa.J.Int'lL.57\(2010\).pdf](http://www.law.upenn.edu/journals/jil/articles/volume32/issue1/Menashi32U.Pa.J.Int'lL.57(2010).pdf)

Колектив «Юридичного журналу» вітає кандидата юридичних наук, доцента, завідувача кафедри цивільного та трудового права Київського національного економічного університету імені Вадима Гетьмана

ОМЕЛЬЧЕНКА

Андрія Володимировича

з успішним захистом дисертації на здобуття наукового ступеня доктора юридичних наук